

OLIV TA'LIM MUASSASALARI TALABALARIDA KOMIL INSON SHAXSIYATINI KONTSEPTUALLASHTIRISHNING AKSILOGIK VA ETNOPEDEGOGIK DETERMINANTLARI: MILLIY VA DINIY QADRIYATLAR SINTEZI

Bauatdinov Shamshetdin Saliyevich

Toshkent islom instituti katta o'qituvchisi

Shamsuddin.bahauddinov@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20813522>

Annotatsiya: Ushbu ilmiy tezisdagi postgumanistik va kompetensiyaviy ta'lim paradigmalari sharoitida talaba-yoshlar shaxsiyatini intellektual hamda ma'naviy-axloqiy jihatdan modifikatsiyalash muammosi tadqiq etiladi. O'zbek va qoraqalpoq xalqlarining milliy hamda diniy qadriyatlari tizimi shaxs kamolotini ta'minlovchi sinkretik aksiologik poydevor sifatida tahlil qilingan. Maqolada moturidiylik kalom maktabining gnoseologik hamda etik tamoyillari, xususan, "Fihul Akbar" va "Kitob at-Tavhid" asarlaridagi mo'tadillik konseptlari hamda hududiy epik an'analar (etnik kodlar) vositasida talabalarda ijtimoiy-g'oyaviy immunitetni va konseptual dunyoqarashni shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik qonuniyatlari ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kirish va muammoning dolzarbligi

Zamonaviy oliy ta'lim makonida kechayotgan globallashuv va madaniy-ijtimoiy unifikatsiya (bir xillashuv) jarayonlari mutaxassis tayyorlash tizimining metodologik poydevorini tubdan qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Texnokratiya va pragmatizm ustuvorlik kasb etayotgan ta'limiy muhitda talaba-yoshlarning intellektual salohiyatini oshirish bilan bir qatorda, ularning ma'naviy-ekzistensial muvozanatini saqlash, ya'ni an'anaviy Sharq falsafasining o'zagi bo'lmish "komil inson" shaxsiyatini barpo etish pedagogika fanining eng dolzarb strategik muammolaridan biri hisoblanadi. Shaxs shakllanishini faqatgina ratsional bilimlar va instrumental ko'nikmalar majmui sifatida tushunish invariantli (o'zgarmas) ma'naviy inqirozlarga olib kelishi ilmiy jihatdan isbotlangan. Shuning uchun gumanistik va aksiologik yondashuvlar doirasida o'zbek va qoraqalpoq xalqlarining ko'p asrlik etnopedagogik tajribasi hamda diniy-ma'rifiy merosini sinkretik tarzda integratsiya qilish, talabalarda ijtimoiy moslashuvchanlik, barqaror dunyoqarash va yot mafkuraviy tendensiyalarga qarshi konseptual immunitetni shakllantirishning fundamental sharti bo'lib xizmat qiladi.

Teoretik-pedagogik tahlil va metodologik asoslar

Sharq xalqlari madaniy-tarixiy arealida, xususan, o'zbek va qoraqalpoq etnoslarining ijtimoiy-falsafiy muhitida komil inson konsepti azaldan milliy mentalitet xususiyatlari hamda islomiy etika mezonlarining konvergatsiyasi (yqinlashuvi va birlashuvi) poydevorida rivojlanib kelgan. Milliy tarbiyaviy tizimda iymon, insof, adolat, ijtimoiy mas'uliyat, halollik va bag'rikenglik kabi kognitiv va emotsional-irodaviy sifatlar islom falsafasining ratsional hamda irratsional tamoyillari bilan komplementar (bir-birini to'ldiruvchi) munosabatda bo'lgan. Islom olamining buyuk mutafakkirlari Imom al-Buxoriy, Abu Mansur al-Moturidiy hamda Abul Muin an-Nasafiy kabi allomalarning ilmiy-teologik merosi, xususan, moturidiylik kalom maktabining epistemologik qarashlari va "Fihul Akbar" traktatida ilgari surilgan mo'tadillik (tolerantlik), inson irodasining erkinligi hamda amallarning ichki motivatsiya (niyat) bilan determinatsiyalashuvi haqidagi konseptlar oliy ta'lim tizimida akademik halollikni (academic integrity) va ijtimoiy mas'uliyatni modellashtirishning metodologik asosi hisoblanadi [1]. Ushbu diniy-ma'rifiy prinsiplar talabani faqatgina tashqi ijtimoiy nazorat obyektini emas, balki ichki

imperativlar (vijdon va iymon) orqali o'z faoliyatini muvofiqlashtiruvchi faol subyekt darajasiga ko'taradi.

Etnopedagogik jihatdan tahlil qilinganda, o'zbek va qoraqalpoq xalq og'zaki ijodi obidalari, xususan, "Alpomish", "Qirq qiz", "Sharyar" kabi epik dostonlar shunchaki estetik va folklorik fenomenlar bo'lmay, balki shaxs etnoxulqini tartibga soluvchi murakkab ijtimoiy-madaniy kodlar tizimidir [2].

Mazkur dostonlardagi vatanparvarlik, or-nomus, sadoqat va adolat kabi arxetipik fazilatlar islomiy aksiologiyadagi yigitlik maktabi va "axloqi hamida" (maqbul xulqlar) tushunchalari bilan to'liq konseptual hamohanglik kasb etadi. Oliy ta'lim dars jarayonlarida, xususan, ijtimoiy-gumanitar fanlar doirasida ushbu dostonlardagi axloqiy va sotsial konfliktlarni, qahramonlarning ekzistensial tanlovlarini muammoli ta'lim va keys-stadi metodlari vositasida interpretatsiya qilish talabalarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini refleksiv darajaga olib chiqadi [3]. Bu esa yoshlarda globallashuv davridagi madaniy imperializm va destruktiv g'oyaviy oqimlarga qarshi barqaror sotsiomadaniy immunitet tizimini shakllantiradi.

Shu nuqtai nazardan, oliy ta'lim dars jarayonlari va pedagogik faoliyat strukturasi "ustoz-shogird" tizimini konseptuallashtirish ham milliy, ham diniy qadriyatlarining dialektik sintezi sifatida namoyon bo'ladi. Sharqona tarbiya modelida ustoz shunchaki axborot uzatuvchi emas, balki shogirdning ma'naviy-gnozeologik olamini shakllantiruvchi, uning shaxsiy-kasbiy traektoriyasini belgilab beruvchi ekzistensial rahbar – mentor va fasilitator sifatida e'tirof etiladi [4]. Dindagi ilm va ulamolarga berilgan yuksak ontologik maqom ijtimoiy ongda pedagog shaxsiga nisbatan yuksak hurmat mezonini yaratgan. Bugungi kun oliy ta'limi sharoitida ushbu an'anani tutorlik instituti bilan integratsiya qilish, o'qituvchining shaxsiy namunasi (ibrat metodi) orqali talaba shaxsini ijtimoiy ijobiylashtirish samaradorligini oshiradi. Har ikki xalqning sotsial hayotida muhim institutsional o'rin tutadigan jamoaviylik, o'zaro yordam prinsiplariga asoslangan "hashar" hamda "ko'pchiliklik" (kopshiliklik) an'analari ta'lim tizimida hamkorlikda o'qish va jamoaviy loyihalar metodologiyasining tabiiy sotsiomadaniy asosi bo'lib, talabalarda jamoada ishlash va liderlik ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi [5].

Xulosa

Oliy ta'lim muassasalari talabalarida komil inson shaxsiyatini barpo etish jarayoni milliy va diniy qadriyatlarining o'zaro dialektik konvergatsiyasiga tayangandagina tizimli xarakter kasb etadi va kutilgan pedagogik samarani beradi. O'zbek va qoraqalpoq xalqlarining etnopedagogik tajribasi hamda islomiy ma'rifat g'oyalari talabalarning ichki kognitiv tizimini boyituvchi va ularni ijtimoiy-konstruktiv faoliyatga yo'naltiruvchi barqaror aksiologik determinantlardir. Ushbu qadriyatlarni zamonaviy innovatsion ta'lim texnologiyalari arxitekturasiga tizimli singdirish oliy ta'lim subyektlarining ma'naviy-intellektual rivojlanishini ta'minlash imkonini yaratadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Abu Mansur al-Moturidiy. Kitob at-Tavhid. – Toshkent: Ma'naviyat, 2020. – B. 115.
2. Tajimuratov A. Qaraqalpaq folklorında diniy hám tárbiyalıq g'oyalar. – Nókis: Qaraqalpaqstan, 2015. – B. 82.
3. Maxmudov R. Pedagogikada milliy va umuminsoniy qadriyatlarining integratsiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – B. 142.
4. Hoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2005. – B. 104.

5. Pirniyazov Q. Milliy hám diniy qadriyatlar integraciyası. // Qaraqalpaqstan muǵallimi
jurnali. – Nókis, 2023. – №1. – B. 24.

